

Tioåringars läsförmåga i närbelysning

AF CAROLINE LIBERG, PROFESSOR I UTBILDNINGSVETENSKAP MED INRIKTNING MOT LÄS- OCH LÄRPROCESSER
INSTITUTIONEN FÖR DIDAKTIK, UPPSALA UNIVERSITET, SVERIGE

Genom att sätta svenska tioåringars läsförmåga i närbelysning visas i den här artikeln att många av dem har en grundstruktur för alla huvudtyper av läsfärdigheter. Även en inte så stark läsare kan till och med klara en mer avancerad läsfärdighet under vissa omständigheter. En viktig pedagogisk fråga är därmed hur skolan kan utgå från elevernas olika förkunskaper och stödja dem på ett adekvat sätt i mötet med texter.

Idag har vi en väl utvecklad kunskap om hur den tidiga läsutvecklingen ter sig. Sedan tidigt 1980-tal har ett starkt intresse riktats mot frågor om hur barn i förskoleåldern utvecklar ett intresse för läsning och bygger förståelse vid läsning samt hur de går till väga för att knäcka skriftkoden. Den fortsatta utvecklingen mot en mer avancerad läsförståelse har inte studerats lika ingående. Många forskningsinsatser riktas därför nu alltmer mot frågor som rör läsförståelse i senare utvecklingsfaser. Data från den internationella studien *Progress in International Reading Literacy Study* (PIRLS) lämpar sig väl för sådana fördjupade studier. I PIRLS studeras tioåringars läsförmåga. Det är ett skede i läsares utveckling efter att de knäckt koden och börjat få ett läsflyt till att de har ett mer utvecklat läsflyt. Textuppgifter som används i PIRLS kan studeras på ett detaljerat sätt för att visa vilka typer av funktionella läsfärdigheter såväl mer starka som mindre starka läsare i årskurs 4 klarar av.

I det följande ges en beskrivning av resultaten av en sådan fördjupningsstudie av svenska tioåringars läsförmåga och exempel på olika typer av textuppgifter som kräver olika typer av läsförmåga (Liberg (kommer hösten 2009). Förmågan att läsa och röra sig i en text innebär att läsaren använder flera typer av läsfärdigheter som allt från att läsa av och återge enskilda detaljer i en text till att tolka och förstå bildspråk eller mer abstrakta budskap.

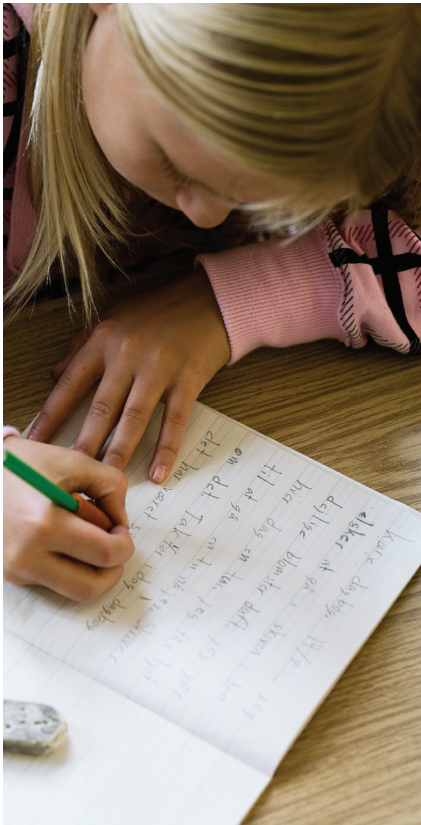
Det här är början på en analys i flera steg som kommer att vidareutvecklas inom ramen för ett forskningsprojekt

benämnt "Testet under luppen"¹. Syftet med den här typen av analyser är bland annat att fördjupa kunskapen om elevers läsutvecklingspotentialer. Den kunskapen antas kunna utgöra en god grund för en lärares pedagogiska överväganden och didaktiska val av undervisningsinnehåll. Det kan också ligga till grund för utformning av processinriktade bedömningsformer.

Tioåringars läsförmåga

I PIRLS används fyra olika nivåer för att beskriva olika typer av läsfärdighet: *låg, mellan, hög* och *avancerad* (Mullis et al, 2007, s. 67). Nivåerna utgår från en lässkala med ett internationellt baserat medelvärde på 500 poäng. Riktmärken på lässkalan för de fyra nivåerna har satts till 400, 475, 550 respektive 625 poäng. Beroende på var en elev

finns på skalan, befinner hon/han sig i olika utvecklingsfaser i sin språkliga och metaspråkliga kompetens som läsare. Läsare som hör hemma inom de här fyra faserna kallas i den svenska fördjupningsstudien för *mindre starka läsare*, *medelstarka läsare*, *starka läsare* och *mycket starka läsare*. I de nordiska länder som deltog i PIRLS 2006 är det ungefär lika många av de olika grupperna läsare i Danmark och Sverige. Norge och Island har däremot färre mycket starka och starka läsare och fler medelstarka och mindre starka läsare. De här skillnaderna beror med stor sannolikhet på att de danska och svenska eleverna i genomsnitt är 10,9 år gamla, medan medelåldern i Norge och på Island är 9,8. Av de danska och svenska eleverna är det lite drygt en tiondel mindre starka läsare, en tredjedel medelstarka läsare, dryga två femtedelar starka läsare och lite drygt en tiondel mycket starka läsare. Tre respektive två procent av de danska och svenska eleverna når inte upp till den lägsta läsfärdighetsnivån.

För att bestämma svårighetsgraden på textuppgifterna eleverna möter i PIRLS 2006, har en modell utvecklats som utgår från samma fyra riktpunkter på den internationella lässkalan som avgränsar de olika grupperna av läsare (Mullis et al, 2007, s. 73–76). Uppgifter som klassificeras som avancerade är sådana som större andelen av mycket starka läsare och som mest hälften av de starka läsarna klarar av. Uppgifter som de starka läsarna lyckas lösa, men som mest hälften av de medelstarka läsarna klarar klassificeras som att de ligger på en hög nivå. På det sättet skapas ytterligare två grupper av uppgifter som förläggs till mellannivå och låg nivå. Fyra nivåer skapas sålunda för beskrivning av olika slags läsfärdigheter. I den svenska fördjupningsstudien kallas de här läsfärdigheterna för *avancerad*, *expanderad*, *utvecklad* och *elementär* läsfärdighet, för att komma bort från ett tänkande om läsutveckling i termer av olika högre eller lägre typer av läsfärdigheter. Läsfärdigheterna betraktas här som att de fyller olika funktioner och alla typerna är nödvändiga för att kunna läsa på olika sätt. Läsaren kan röra sig på textytan med hjälp av

mer enkla och elementära färdigheter eller använda mer utvecklade eller expanderade färdigheter för att röra sig i olika innehållsliga dimensioner på djupet i texten eller ut till andra texter och erfarenheter. En avancerad läsare klarar alltså att hantera alla typerna av färdigheter, för att på ett flexibelt sätt kunna anpassa sin läsning efter syfte och andra krav som ställs.

Läsfärdigheter i PIRLS under luppen

Beräkningarna som gjorts i PIRLS för att bestämma olika uppgifters svårighetsgrad baseras på alla elever i alla länder som ingår i PIRLS 2006. Det innebär att det kan variera något mellan länder hur många elever som klarar de här uppgifterna. I den svenska fördjupningsstudien har en mer detaljerad analys genomförts. För både de narrativa texterna och sakprosatexterna som ingår i PIRLS har det gått att dela in uppgifterna i fem grupper för de svenska eleverna:

- Uppgifter de allra flesta tioåringar klarar av – Uppgiftsgrupp A
- Uppgifter flertalet starka läsare och något fler än hälften av de mindre starka läsarna klarar av – Uppgiftsgrupp B
- Uppgifter många starka läsare och något färre än hälften av de mindre starka läsarna klarar av – Uppgiftsgrupp C
- Uppgifter många starka läsare och som mest en tredjedel av de mindre starka läsarna klarar av – Uppgiftsgrupp D
- Uppgifter inte så många tioåringar klarar – Uppgiftsgrupp E

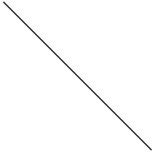
De här grupperna benämns således som Uppgiftsgrupp A, B, C, D respektive E. Dessutom markeras de med benämningen ett litet "n" om det gäller textuppgifter i narrativa texter och med ett litet "s" för textuppgifter i sakprosatexter. I Uppgiftsgrupp A–n ingår således uppgifter till narrativa texter som de allra flesta tioåringar klarar av.

I tabell 1 och 2 ges en översikt över vilka typer av läsfärdigheter som krävs för att klara uppgifter i de här fem grupperna och också en kort beskrivning av vad det är för typ av uppgifter.

Tabell 1. Sammanfattning av uppgifter till narrativa texter i PIRLS 2006 och hur svenska tioåringar klarar dem

	Uppgifter de allra flesta tioåringar klarar av Uppgiftsgrupp A-n	Uppgifter flertalet starka läsare och något fler än hälften av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp B-n	Uppgifter många starka läsare och något färre än hälften av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp C-n	Uppgifter många starka läsare och som mest en tredjedel av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp D-n	Uppgifter inte så många tioåringar klarar Uppgiftsgrupp E-n
Typer av uppgifter / Läs-färdigheter	flervalsfrågor och komplexa öppna frågor som klaras på ettpoängsnivån	flervalsfrågor, enkla öppna frågor samt komplexa öppna frågor som klaras på ettpoängsnivån	fler flervalsfrågor än öppna frågor; de senare är enkla samt komplexa som klaras på ettpoängsnivån	framför allt öppna komplexa frågor som klaras på flerpoängsnivåer	nästan bara öppna komplexa frågor som klaras på flerpoängsnivåer
Elementär Läs-färdighet	* återge klart uttryckta och utpekade händelser och detaljer	* dra enkel slutsats om klart utpekad händelse	–	–	–
Utvecklad Läs-färdighet	* tolka beteende i termer av egenskap eller känslor eller händelser i termer av fenomen * förklara enkel metafor	* koppla ihop närliggande led i texten och dra enkla slutsatser * se textstruktur	* koppla ihop olika led i texten och dra enkla slutsatser	–	* dra en enkel slutsats
Expanderad läsfärdighet	* tolka händelser i termer av egenskap	* koppla ihop flera olika led och dra enkla slutsatser * tolka beteende i termer av egenskap eller känslor * tolka huvudbudskap	* återge väl inbäddade och ibland mindre centrala detaljer * tolka beteende i termer av egenskap eller känslor * tolka abstrakt budskap, bildspråk eller huvudbudskap * se textstruktur	* koppla ihop olika led och dra slutsatser * tolka beteende i termer av egenskap eller känslor * förstå synonymer * tolka huvudbudskap	* tolka huvudbudskap
Avancerad läsfärdighet	–	–	–	* generalisera på ett abstrakt/symboliskt plan * tolka beteende i termer av egenskap eller känslor * förstå synonymer * tolka bildspråk * förklara metafor	* koppla ihop flera olika led över stora texttyper * fylla i med egna kunskaper eller erfarenheter * tolka huvudbudskap

Tabell 2. Sammanfattning av uppgifter till sakprosatexter i PIRLS 2006 och hur svenska tioåringar klarar dem

	Uppgifter de allra flesta tioåringar klarar av Uppgiftsgrupp A-s	Uppgifter flertalet starka läsare och något fler än hälften av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp B-s	Uppgifter många starka läsare och något färre än hälften av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp C-s	Uppgifter många starka läsare och som mest en tredjedel av de mindre starka läsarna klarar av Uppgiftsgrupp D-s	Uppgifter inte så många tioåringar klarar Uppgiftsgrupp E-s
Typer av uppgifter Läs-färdigheter	flervalsfrågor och komplexa öppna frågor som klaras på ettpoängsnivån	Flervalsfrågor, enkla öppna frågor samt komplexa öppna frågor som klaras på ettpoängsnivån	framför allt flervalsfrågor och enkla öppna frågor samt några komplexa öppna frågor som klaras i första hand på ettpoängsnivån	framför allt öppna komplexa frågor som ofta klaras på flerpoängsnivåer	nästan bara öppna komplexa frågor som klaras på flerpoängsnivåer
Elementär läsfärdighet	* återge klart uttryckt och utpekad information * dra enkla slutsatser	* återge klart uttryckt information	* dra enkla slutsatser	–	–
Utvecklad läsfärdighet	* återge klart uttryckt information * generalisera händelser till fenomen	* återge klart uttryckt information * tolka huvudbudskap	* dra enkla slutsatser	* återge klart uttryckt och utpekad information	–
Expanderad läsfärdighet	–	* återge klart uttryckt information * dra enkla slutsatser * tolka huvudbudskap	* återge klart uttryckt men utspridd information * extrahera information ur tabeller och illustrationer * dra enkla slutsatser * förklara textens syfte	* återge klart uttryckt men utspridd information * förklara metafor * tolka abstrakt idé * beskriva eget intresse för textinnehåll	–
Avancerad läsfärdighet	–	* återge klart uttryckt men utspridd information	* koppla ihop utspridd information och förklara något	* återge inbäddad och utspridd information * dra slutsatser * se textstruktur * förklara funktionen hos textdelar	

Det finns flera tydliga skillnader mellan de olika uppgiftsgrupperna. I de första tre grupperna, A, B och C, kan läsaren oftast bara få ett poäng. Uppgifterna utgörs av såväl flervalfrågor som enkla och komplexa öppna frågor. Det som nästan alla elever klarar av att svara rätt på är antingen flervalfrågor eller en uppgiftsdel som ger ett poäng i en komplex öppen fråga. I uppgiftsgrupperna D och E dominerar de komplexa öppna frågorna och förmågan att kunna svara rätt på alla uppgiftsdelar. De här skillnaderna är inte så förvånande. Inte heller är det så förvånande att det i A-gruppen är en övervikt av krav på elementär och utvecklad läsfärdighet medan det i E-gruppen framför allt krävs expanderad och avancerad läsfärdighet. Däremot överraskar det faktum att det redan i B- och C-grupperna finns krav på expanderad läsfärdigheten och för sakprosatexter även den avancerade läsfärdigheten. Det innebär att fler än hälften av alla, även de mindre starka läsarna, klarar båda de här typerna av läsfärdighet i vissa sammanhang. Det är således inte så att mindre starka eller medelstarka läsare bara klarar uppgifter som kräver enkla typer av läsfärdighet, utan en hel del klarar uppgifter med krav på såväl utvecklad som expanderad läsfärdighet och några kan även klara uppgifter med krav på avancerad läsfärdighet. Det är inte heller så att alla mindre starka läsare klarar alla uppgifter med krav på elementär färdighet eller att alla mycket starka klarar alla uppgifter som kräver avancerad läsfärdighet.

I översikten är det också tydligt att mycket likartade uppgifter kommer igen såväl i de olika uppgiftsgrupperna som bland de olika läsfärdighetstyperna. För narrativa texter är det exempelvis att kunna koppla ihop olika led och dra slutsatser, tolka beteenden i termer av egenskaper eller känslor eller tolka vilket huvudbudskapet är. I sakprosatexter är det exempelvis att kunna återge information eller dra slutsatser. Det innebär bland annat att man kan skaffa erfarenhet av ett visst sätt att förhålla sig till en text, exempelvis tolka huvudbudskapet i texten, på ett kognitivt mindre krävande sätt. Det kan exempelvis vara mindre krävande

för att texten man läser är mer engagerande av olika skäl eller man har en större förkunskap inom ämnet som behandlas. Det läsaren lär sig i den mindre krävande situationen kan utgöra en grundläggande stödstruktur som kan byggas ut på fler och fler avancerade sätt. Det är med andra ord inte en artskillnad utan en gradskillnad mellan en del av de kognitivt mindre krävande och de kognitivt mer krävande uppgifterna. Det är inte heller i många fall en artskillnad utan en gradskillnad mellan en mindre stark läsares läsförmåga och en mycket stark läsares läsförmåga. De befinner sig helt enkelt i olika utvecklingsfaser.

I Uppgiftsgrupp A finns komplexa frågor som de allra flesta elever klarar på ettpoängsnivån. Däremot är det betydligt färre elever som klarar samma fråga på flerpoängsnivån, trots att det många gånger innebär att läsaren bara ska finna ytterligare ett textled som finns på ett annat ställe i texten. Ibland kan det emellertid vara ganska långt mellan de olika textleden som efterfrågas eller som ska integreras. Anledningarna till att eleverna inte går vidare kan säkert vara av olika slag. De kanske inte orkar eller tycker att det får duga med ett svar. En annan anledning kan vara att eleven inte uppfattar att det är flera led som efterfrågas. Det är nämligen inte alltid tydligt angivet att frågan utgörs av flera delar.

En sista iakttagelse är att i en del uppgifter efterfrågas synonyma uttryck eller benämningar på företeelser, beteende eller känslor. I andra uppgifter behöver man känna till synonyma uttryck för att kunna förstå kopplingen mellan det som står i frågan och det som omnämns i texten. Det innebär att läsaren behöver ha en ganska stor språklig erfarenhet och känna till hur olika ord är relaterade till varandra. Det är naturligtvis något som kan utgöra ett hinder för den elev som inte är så språkligt erfaren oavsett om hon/han har testspråket som sitt första- eller andraspråk.

Exempel på uppgifter med krav på olika läsfärdigheter

Exempel på uppgifter som ställer krav

på olika läsfärdigheter hämtas från två av de frisläppta texterna i PIRLS 2006, dels den berättande texten *En otrolig natt*, dels faktatexten *Antarktis: Ett land av is?*:

I "En otrolig natt" händer verkligen något otroligt. En natt när Anina, tio år, är på väg till badrummet hör hon ett ljud. Det visar sig så småningom komma från en krokodil som är på väg att krypa ur en bild på krokodiler i en tidning. Krokodilen följer efter Anina och hon måste finna på råd. Hon lyckas locka fram en stor flock flamingos ur en annan tidning om djur. När krokodilen ätit sig mätt på flamingos och somnat in, ber Anina en stilla bön om att han ska gå tillbaka till sin tidningsbild igen. Ännu en gång uppfylls hennes önskan. Dagen därpå har hon mycket svårt att förklara för sina föräldrar att det är en stor våt fläck på golvet och att dörren till hennes rum är trasig.

I "Antarktis: Ett land av is" beskrivs kontinenten, var den ligger, hur stor den är och hur de olika årstiderna ter sig. Ett par avsnitt ägnas åt vädret respektive pingviner. Texten avslutas med ett brev från en av forskarna som arbetar i Antarktis. I brevet beskriver hon bland annat vad det är för mat man äter när man bor på en sådan isolerad plats.

Ett exempel på elementär läsfärdighet som i stort sett alla tioåringar klarar (Uppgiftsgrupp A-n) är flervalfrågan "Hur gick sovrumsdören sönder?" i texten om Aninas otroliga natt. Det är en central och avgörande händelse för det fortsatta händelseförloppet som för hela berättelsen framåt. För att hitta svaret på frågan måste eleverna emellertid veta att det som står i texten om att dörren splittrades betyder samma sak som det som står i frågan nämligen att dörren gick sönder. Större delen av det alternativ som är rätt svar på frågan återfinns också nästan ordagrant i texten och utgör på så sätt ett stöd för läsaren att svara rätt.

Ett annat exempel på elementär läsfärdighet som däremot bara lite drygt hälften av de mindre starka eleverna klarar (Uppgiftsgrupp B-s) finns i texten om Antarktis. Det är en öppen fråga: "Var på jordgloben hittar du Antarktis?"

I det här fallet måste eleverna koppla frågan till att det i texten står att om man tittar på jordgloben ser man att Antarktis ligger längst ner. Eller så vet eleverna att jordgloben är en avbild av jorden och kan koppla det till att det i texten står att Antarktis ligger på vår jords sydligaste del. En liten skillnad till föregående exempel är att nu finns inte lika tydliga textankare i frågan. Läsaren får bara enstaka ord i frågan som går att finna i texten och hon/han själv måste ha kunskap nog att fylla i det som inte uttalas i frågan.

Den öppna uppgiften "Säg en sak som Anina hade svårt att förklara för sina föräldrar!" i "En otrolig natt" kräver en utvecklad läsfärdighet och klaras även den av ungefär hälften av de mindre starka eleverna (Uppgiftsgrupp B-n). Eleverna måste använda egna erfarenheter för att inse att några saker som händer i berättelsen kan vara svåra att förklara, exempelvis:

- *Mammans hatt var borta på morgonen*
- *Dörren var trasig*
- *Det var en blöt fläck på mattan*
- *Vasen var trasig*

Ett exempel på expanderad färdighet i Uppgiftsgrupp B-n som hela två tredjedelar av de mindre starka läsarna klarar är flervalsfrågan "Varför trodde Anina att krokodilen skulle anfälla?" I det här exemplet måste eleverna kombinera flera olika led som inte finns med fullt ut i frågan, för att komma fram till rätt svar. De måste koppla ihop Aninas onda aningar med att hon tidigare läst i en tidning om hur krokodiler brukar bete sig när de är på väg att anfälla. En del elever känner säkert till det av egen erfarenhet. Men likväl måste de bygga in det mellanledet för att komma fram till det riktiga svaret: "Den svängde svansen fram och tillbaka".

Avancerad läsfärdighet består många gånger av att kunna svara fullt ut på komplexa frågor som kan ge två eller tre poäng. Ett exempel är en fråga i texten om Antarktis: "Skulle du vilja besöka Antarktis? Ge exempel från både *Detta är Antarktis* och *Ett brev från Antarktis* och förklara varför du vill

eller inte vill göra ett besök." Eleverna ska finna information i texten men det är mindre klart var de kan finna den informationen. Det finns inga textelement i frågan som utgör ett ankare för var mer specifikt i de två angivna avsnitten de kan finna svaret. Att få ett poäng på den här frågan förutsätter en utvecklad läsfärdighet. Det gäller då att ge ett exempel från en av de två nämnda textavsnitten. För att få två poäng innebär däremot en avancerad läsfärdighet och eleverna ska ge ett exempel från respektive textavsnitt. Här följer några tänkbara svar:

- är extremt kallt (från "Detta är Antarktis")
- är mörkt jämt (från "Detta är Antarktis")
- är få människor som finns där (från "Detta är Antarktis")
- finns pingviner där (från "Detta är Antarktis")
- är dålig mat där (från "Ett brev från Antarktis")
- är många berömda upptäcktsresande som varit där (från "Ett brev från Antarktis")

De allra flesta tioåringar klarar av att få ett poäng (Uppgiftsgrupp A-s), medan det är cirka femton procent av de mindre starka, en tredjedel av de medelstarka, hälften av de starka och fyra femtedelar av de mycket starka (Uppgiftsgrupp D-s) som också klarar av den avancerade läsfärdigheten i den här uppgiften och får två poäng.

Pedagogiska konsekvenser

I den svenska fördjupningsstudien visas att många elever i årskurs 4 har en grundstruktur för alla huvudtyper av läsfärdigheter. Även en mindre stark läsare kan klara en expanderad eller till och med avancerad läsfärdighet under vissa omständigheter. En sådan omständighet är att texten är engagerande och indragande. I ett pedagogiskt sammanhang gäller det att ta vara på de förmågor olika grupper av läsare tar med sig till mötet med texter och ge dem ett adekvat stöd för den fortsatta utvecklingen av dels de läsfärdigheter de redan lagt grunden för, dels nya och än mer avancerade läsfärdigheter.

Exempel på pedagogiska stödstrukturer som kan användas i ett läsförståelsearbete sammanfattas i den svenska fördjupningsstudien på följande sätt:

- engagerande och elevnära texter väljs som första ingång till mindre indragande texter – innehållsliga stödstrukturer
- lässtrategier tydliggörs – strategi-stödstrukturer
- läsandet förbereds och följs upp i kontinuerliga arbetsprocesser – processstödstrukturer
- olika modaliteter som samtalande, skrivande och gestaltande av det lästa genom laborativt arbete, bild eller drama används – modalitetsstödstrukturer
- arbetet sker såväl tillsammans som på egen hand där kollektivet är ett stöd för individens utveckling – so-

ciala stödstrukturer

- undervisning såväl i grupp som enskilt ger rum för elevers olika behov och utvecklingsmål – utvecklingspotentiella stödstrukturer
- elevernas utveckling av läsförmågan med fokus på läsfärdigheter och läsvanor följs upp kontinuerligt – processdiagnostiska stödstrukturer

Litteratur

Liberg, C. (kommer hösten 2009). *Läsförståelsearbete i skolans alla ämnen* (prel. titel). Skolverket.

Mullis, Ina V.S., Martin, Michael O., Kennedy, Ann M. & Foy, Pierre (2007). *PIRLS 2006 Inter-national Report. IEA's Progress in International Reading Literacy Study in Primary Schools in 40 Countries*. Chestnut Hill, MA: Boston College.

Noter

¹ Se <http://www.did.uu.se/caroline-liberg/STOLPfo.htm>

² Se Mullis et al (2007) för texterna i sin helhet och textuppgifterna. Den internationella rapporten kan laddas ner från IEA:s hemsida: http://www.iea.nl/iea_publications.html

